

СЕКЦІЯ 3

ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ. ІСТОРІЯ ПСИХОЛОГІЇ

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ АКЦЕНТУАЦІЙ ХАРАКТЕРУ ІЗ ЗАХИСНИМИ МЕХАНІЗМАМИ ПСИХІКИ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

PECULIARITIES OF THE RELATIONSHIP OF ACCENTUATIONS OF CHARACTER WITH THE PROTECTIVE MECHANISMS OF THE PSYCHOLOGY IN THE PROCESS OF PROFESSIONALIZATION OF STUDENT PSYCHOLOGISTS

У статті розкрито актуальність дослідження та визначено його мету, яка полягає у теоретичному обґрунтуванні та емпіричному дослідженні особливостей взаємозв'язку акцентуацій характеру із захисними механізмами психіки у студентському віці. Висвітлено досвід вітчизняних та зарубіжних вчених щодо означеної проблеми. Розкрито поняття «професіоналізація», «характер», «акцентуація характеру», «захисні механізми психіки». Підкреслено значення вивчення даного питання саме у студентському віці у зв'язку із більш ґрунтовним поповненням наукових розвідок в питанні впливу психологічного захисту на особистісний розвиток здобувача освіти. Наведено теоретичний огляд професійної самосвідомості здобувача освіти, що полягає в усвідомленому ставленні людини до своїх професійних потреб, мотивів, здібностей, поведінки. Також проаналізовано типи акцентуацій характеру, зокрема за К. Леонгардом та О. Личко. Розширено уявлення про природу психологічного захисту. Визначено методи дослідження та підібрано відповідний психодіагностичний інструментарій. Встановлено, що найбільш поширеними типами акцентуацій характеру серед студентів-психологів є такі: гіпертимний та демонстративний, екзальтований та емотивний. Найбільш поширеними механізмами психологічного захисту серед студентів-психологів є механізми компенсації, регресії, заперечення. Результати експериментального дослідження доводять, що між рівнями психологічного захисту й акцентуаціями характеру людини існує прямий зв'язок, особливо з такими механізмами, як регресія, заміщення, заперечення. На основі отриманих даних сформульовано висновок щодо необхідності побудови та апробації корекційної програми з розвитку професійної самосвідомості студентів-психологів, яка має реалізовуватись на особистісно орієнтованих засадах, що сприятиме їх гармонійному розвитку.

Ключові слова: студентський вік, характер, акцентуації характеру, захисні механізми психіки, професіоналізація, студенти-психологи, взаємозв'язок.

The article reveals the relevance of the study and defines its purpose, which is to theoretically substantiate and empirical study of the relationship of character accentuations with the protective mechanisms of the psyche in students. The experience of domestic and foreign scientists on this issue is highlighted. The concepts of "Professionalization", "Character", "Accentuations of character", "Protective mechanisms of the psyche" are revealed. The importance of studying this issue at the student age is emphasized in connection with a more thorough replenishment of scientific research on the impact of psychological protection on the personal development of the student. The theoretical review of professional self-consciousness of the student, which consists in the conscious attitude of the person to the professional needs, motives, abilities, behavior is resulted. The types of character accentuations are also analyzed, in particular according to K. Leonhard and O. Lychko. The idea of the nature of psychological defenses is expanded. Research methods have been identified and appropriate psychodiagnostic tools have been selected. It is established that the most common types of character accentuations among psychology students are: hyperthymic and demonstrative, exalted and emotional types. And the most common mechanisms of psychological protection among students of psychology are the mechanisms of compensation, regression, denial. The results of experimental research show that there is a direct relationship between the levels of psychological protection and accentuations of human character, especially with such mechanisms as regression, substitution, denial. Based on the obtained data, a conclusion is formulated on the need to build and test a correctional program for the development of professional self-awareness of students of psychology, which should be implemented on a personality-oriented basis, which will promote their harmonious development.

Key words: student age, character, accentuation of character, protective mechanisms of psyche, professionalization, students-psychologists, relationship.

УДК 159.9.072.422:159.925

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2022.33.6>

Бужинська С.М.

к. психол. н., доцент,
доцент кафедри педагогіки, психології,
початкової освіти та освітнього
менеджменту
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна
академія» Харківської обласної ради

Кривошей К.Ю.

здобувач другого (магістерського) рівня
вищої освіти
психолого-педагогічного факультету
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна
академія» Харківської обласної ради

Джаббарова Л.В.

к. психол. н.,
викладач кафедри педагогіки,
психології, початкової освіти
та освітнього менеджменту
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна
академія» Харківської обласної ради

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасне українське суспільство супроводжується не

тільки змінами соціальних ролей, але й появою нових вимог до професії, зокрема формуванням професійно компетентної особистості, для якої професійні знання, уміння й навички

та їх постійне оновлення є основою само-реалізації в професійній сфері. Особливого значення набувають приховані неусвідомлювані психологічні захисти, що керують свідомою поведінкою особистості, та їх ефективне використання. На нашу думку, дані особливості є актуальними у діяльності психологів, підґрунтям професіоналізму яких є не лише набуті під час навчання й діяльності знання і навички, а й відповідний рівень саморегуляції внутрішніх процесів, вміння диференціювати свої стани, а також здатність використовувати адаптивні та ефективні психологічні захисти в умовах професіоналізації [1; 7].

Ми вважаємо, що вивчення особливостей взаємозв'язку акцентуацій характеру із психологічними захистами психіки у процесі професіоналізації студентів-психологів є актуальною проблемою сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для студентського віку професіоналізація є одним з важливих особистісних новоутворень, що розуміється як спеціальна професійна підготовка суб'єкта до майбутньої професійної діяльності [3]. Значний інтерес для розуміння розвитку професійної самосвідомості студентів-психологів становлять дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених про свідомість, самосвідомість, самопізнання людини (М. Боришевський, О. Бондарчук, М. Варбан, І. Вачков, Н. Волянчук, А. Деркач, Е. Клімов, В. Козієв, А. Маркова, Л. Мітіна, О. Москаленко) [5].

Неодноразові спроби побудови типології характерів спостерігаються упродовж усієї історії психології. Одна з найбільш відомих типологій була запропонована німецьким психологом Е. Кречмером. Дещо пізніше аналогічну спробу зробив його американський колега У. Шелдон, а в наші дні – К. Леонгард, А. Личко, Е. Фромм і низка інших учених [6]. Дослідженням акцентуацій характеру займалися М. Глушман, К. Леонгард, О. Личко та інші.

Що стосується досліджень психологічних захистів особистості, то слід зазначити, що упродовж останніх десятиліть даний феномен був предметом вивчення багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців (Л. Деміна, Н. Грановська, О. Тунік, Є. Карпенко, Н. Мак-Вільямс, Л. Суботіна, О. Феніхель). Розширено уявлення щодо природи психологічних захистів. Її вбачають як: можливість зняття психічної напруги (Ф. Бассін, Г. Грачов, А. Налчаджян, В. Рожнов, Н. Хаан); форму реагування на фактори зовнішнього або внутрішнього середовища (Дж. Ваїлант, О. Гошовська, В. Журбін, П. Крамер, Р. Плутчик); обмеження розвитку особистості (Ф. Василюк, Р. Зачеписцький, А. Налчаджян, К. Роджерс, В. Ташликов) [1].

Отже, проаналізувавши наукові розвідки відомих вчених, можемо дійти висновку, що

питання вивчення механізмів психологічного захисту та характеру, акцентуацій характеру в студентському віці розкриті, однак вони потребують більш ґрунтовного дослідження, пов'язаного із розширенням уявлення про особливості взаємозв'язку даних властивостей особистості в процесі професіоналізації студентів-психологів.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні та емпіричному дослідженні особливостей взаємозв'язку акцентуацій характеру із захисними механізмами психіки у студентському віці.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі суспільного поступу важливою складовою частиною професіоналізму психологів є професійна самосвідомість як складне особистісне утворення, яке формується під впливом професійного середовища й активної участі суб'єкта в професійній діяльності. Ідеться про усвідомлене ставлення людини до своїх професійних потреб, мотивів, здібностей і поведінки. При цьому образ професії виступає через прийняття професійних цінностей, визначення професійних цілей, очікувань, дій, результатів, що складають потенціал з емоційно-позитивним супроводом прийняття себе як суб'єкта професійної діяльності. При цьому дискусійним питанням виступає характер впливу психологічного захисту на особистісний розвиток здобувача освіти [1; 2].

Під характером розуміють набір порівняно стійких індивідуальних особливостей особистості, що формуються і виявляються в діяльності і спілкуванні та зумовлюють типові для людини способи поведінки [3]. Характер є динамічним та гнучким утворенням, адже він формується та розвивається протягом усього життєвого шляху людини, завдяки чому в процесі самовиховання людина має змогу зорбити свої слабкі сторони сильними.

Акцентуація характеру – це крайній варіант норми, при якому спостерігається загострення окремих рис характеру та їх комбінацій. К. Леонгард розглядав такі типи акцентуацій характеру: циклотимний, демонстративний, застрягаючий, гіпертимний, емотивний, трижовний, екзальтований, збудливий, педантичний, дистимний. О. Личко запропонував такі типи акцентуацій характеру: циклоїдний, лабільний, сенситивний, конформний, істероїдний, астено-невротичний, шизоїдний, нестійкий, психастенічний, епілептоїдний, гіпертимний [6].

Розглядаючи механізми психологічного захисту, слід зазначити, що вони пояснюються як результат боротьби «Я» проти соціально неприйнятних думок та афектів, які під час зустрічі зі свідомим підлягають витісненню або запереченню. Тобто вони є регулятив-

ною системою, яка спрямована на усунення психологічного дискомфорту (переживань, які загрожують Я-образу) і зберігає Я-образ на бажаному і можливому рівні [1; 3]. Це підтверджується у дослідженнях В. Зливкової, Т. Яценко, Т. Шибутані, які стверджують, що дані механізми спрямовані на оборону від усвідомлення неприємних висновків, загрозливих для самооцінки; розуміння наявності у себе негативних рис характеру; сприймання неприємних для власної гідності фактів [2].

З огляду на зазначене ми поставили перед собою **завдання** виявити особливості взаємозв'язку акцентуацій характеру особистості та захисних механізмів психіки в процесі професіоналізації студентів-психологів.

Для проведення дослідження був підібраний такий психодіагностичний інструментарій: 1) тест-опитувальник «Акцентуації темпераменту і характеру особистості» (Г. Шмішек, К. Леонгард) [4]; 2) опитувальник «Індекс життєвого стилю» (Г. Келлерман, Р. Плутчик, Х. Конте). Методика дозволяє діагностувати систему механізмів психологічного захисту, виявляти як провідні, основні механізми, так і оцінювати ступінь напруження кожного [8]. Як математико-статистичний метод обробки результатів дослідження був застосований коефіцієнт кореляції Пірсона з його наступною інтерпретацією.

До участі у дослідженні було залучено 50 здобувачів освіти різних курсів спеціальності «Психологія» КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» ХОР» віком від 17 до 24 років. Основними умовами до формування вибірки досліджуваних був студентський вік досліджуваних та те, що вони навчаються на різних курсах даної спеціальності. Репрезентативність досліджуваної вибірки забезпечувала достатня кількість досліджуваних студентів. Проведений нами аналіз результатів дослідження включав у себе такі кроки: розподіл результатів за рівнями, обчислення відсоткового значення та виявлення кореляційних зв'язків за допомогою коефіцієнта кореляції Пірсона.

Перш ніж продемонструвати показники кореляційних зв'язків, вважаємо за необхідне проаналізувати отримані бали за допомогою розподілу результатів за рівнями та обчисленням відсоткового значення. Так, діагностуючи характер студентів за допомогою тесту-опиту-

вальника Г. Шмішека, К. Леонгарда, ми отримали такі результати (табл. 1, 2).

У результаті аналізу даних таблиці 1 можна зробити висновок, що менше, ніж кожен третій респондент (32%), не має акцентуації характеру. Інші опитувані (68%) мають хоча б один високий показник. Проте слід звернути увагу на те, що 18% опитуваних мають одразу 2 акцентуації характеру, які є вищими за норму, а 16% здобувачів освіти мають одразу три риси, які є акцентуованими. Здобувач освіти з найбільшою кількістю акцентуацій мав одразу 5 акцентуованих рис характеру.

Таблиця 2

Результати розподілу типів акцентуацій за кількістю

Риса, що загострена	Кількість загострених рис
Демонстративність	10
Застрагання	1
Педантичність	4
Збудливість	2
Гіпертимність	11
Дистимність	1
Тривожність	7
Циклотимність	8
Екзальтованість	9
Емотивність	8

У результаті аналізу даних таблиці 2 можна виділити такі найбільш поширені типи акцентуацій серед студентів-психологів: гіпертимний та демонстративний, що налічують 11 та 10 випадків. Слід також звернути увагу на екзальтований тип, який зустрічається у 9 здобувачів освіти, та на демонстративний й емотивний типи – по 8 випадків. Інші типи мають розподіл від 1 до 7 випадків.

Аналізуючи результати дослідження захисних механізмів психіки, ми отримали такі результати (табл. 3).

Встановлено, що найбільш поширеним механізмом психологічного захисту серед студентів-психологів є механізм «компенсація», в якому у 72% опитаних наявні високі показники. Другим механізмом за частотою високих показників є регресія – 62% опитаних. У 52% опитуваних високі показники спостерігаються за показником заперечення. Інші ж механізми захисту мають високі результати, зокрема:

Таблиця 1

Результати відсоткового співвідношення акцентуацій характеру студентів-психологів за тестом-опитувальником «Акцентуації темпераменту і характеру особистості»

Показники в нормі	32%		
Високі показники	Одна акцентуація	Дві акцентуації	Три та більше
	34%	18%	16%
	68%		

Таблиця 3
Результати розподілу захисних механізмів психіки за опитувальником «Індекс життєвого стилю»

Захисний механізм	Кількість студентів у %
Заперечення	52%
Придушення	40%
Регресія	62%
Компенсація	72%
Проекція	30%
Заміщення	44%
Інтелектуалізація	30%
Реактивне утворення	32%

у 30% студентів високі показники мають механізми «проекція» та «інтелектуалізація», у 32% – «реактивне утворення», у 40% – «придушення».

Кореляційний аналіз в нашому випадку включає в себе вивчення зв'язків не двох, а кількох змінних, тому ми провели обчислення кореляцій попарно між всіма змінними. Визначаючи кореляційні зв'язки, особливу увагу ми звертали на значимість відмінностей на рівнях $p < 0,001$, що свідчить про дуже сильні кореляційні зв'язки (цей рівень ми позначили ***); $p < 0,01$, що позначає сильні кореляційні зв'язки (рівень позначений **); $p < 0,05$, що свідчить про значимі кореляційні зв'язки (рівень позначений *). Результати кореляційного аналізу представлені в таблиці 4.

Аналіз результатів дослідження, що містяться в таблиці 4, демонструє, що зв'язки між показниками характеру та захисними

механізмами психіки мають певні особливості. Отже, відштовхуючись від логіки дослідження, вважаємо за необхідне почергово проаналізувати рівні кореляційних зв'язків. Дуже сильні кореляційні зв'язки були виявлені між шкалою психологічного захисту «регресія» та такими шкалами характеру: «збудливість» ($r = 0,532^{***}$; $p < 0,001$), «тривожність» ($r = 0,541^{***}$; $p < 0,001$), емотивність» ($r = 0,463^{***}$; $p < 0,001$), «циклотимність» ($r = 0,594^{***}$; $p < 0,001$), а також між шкалою психологічного захисту «заміщення» та шкалою характеру «збудливість» ($r = 0,475^{***}$; $p < 0,001$).

Сильні кореляційні зв'язки спостерігаються між шкалами психологічного захисту «заперечення» та шкалою характеру «гіпертимність» ($r = 0,431^{**}$; $p < 0,01$), між шкалою психологічного захисту «регресія» та шкалою характеру «демонстративність» ($r = 0,421^{**}$; $p < 0,01$), а також між шкалою психологічного захисту «заміщення» та шкалами характеру «дистимність» ($r = 0,393^{**}$; $p < 0,01$), «циклотимність» ($r = 0,368^{**}$; $p < 0,01$).

Також значущі кореляційні зв'язки були виявлені між шкалами «застрягання» та «проекція» ($r = 0,307^*$; $p < 0,05$), «екзальтованість» та «регресія» ($r = 0,325^*$; $p < 0,05$), «тривожність» та «реактивне утворення» ($r = 0,325^*$; $p < 0,05$), «педантичність» та «заміщення» ($r = 0,288^*$; $p < 0,05$), «компенсація» та «емотивність» ($r = 0,311^*$; $p < 0,05$ та $r = 0,325^*$; $p < 0,05$), а також між шкалою психологічного захисту «проекція» та шкалами характеру «дистимність» та «тривожність» ($r = 0,341^*$; $p < 0,05$ і $r = 0,297^*$; $p < 0,05$).

Таблиця 4

Результати кореляційного взаємозв'язку акцентуацій характеру із захисними механізмами психіки у студентів-психологів

	Демонстрат.	Застряг.	Педантич.	Збудливість	Гіпертим.
Заперечення	0,204	-0,066	-0,097	-0,337	0,431**
Придушення	-0,208	0,031	-0,077	0,086	0,064
Регресія	0,421**	0,063	0,224	0,532***	-0,038
Компенсація	0,243	0,230	0,273	-0,008	-0,072
Проекція	-0,013	0,307*	0,184	-0,069	0,107
Заміщення	0,067	0,223	0,288*	0,475***	-0,101
Інтелектуалізація	-0,322	-0,109	0,044	0,356	0,040
Реактивне утворення	-0,172	0,086	0,281	0,074	-0,227
	Дистим.	Тривож.	Екзальтов.	Емотив.	Циклотим.
Заперечення	-0,491	-0,197	0,177	0,188	-0,067
Придушення	0,134	-0,035	-0,116	-0,402	-0,033
Регресія	0,189	0,541***	0,325*	0,463***	0,594***
Компенсація	0,066	0,246	-0,110	0,311*	0,088
Проекція	0,341*	0,297*	-0,072	0,216	0,203
Заміщення	0,393**	0,209	-0,001	0,032	0,368**
Інтелектуалізація	0,064	-0,175	-0,169	-0,196	-0,205
Реактивне утворення	0,157	0,309*	-0,045	0,006	0,074

Рівні значущості: * – $p < 0,05$ при $r \leq 0,285$; ** – $p < 0,01$ при $r \leq 0,368$; *** – $p < 0,001$ при $r \leq 0,460$.

Отримані нами результати дослідження демонструють особливості взаємозв'язку акцентуацій характеру особистості із механізмами психологічного захисту в процесі професіоналізації студентів-психологів.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Отримані у процесі дослідження теоретичні та емпіричні результати дали нам змогу сформулювати такі висновки:

1) у ході теоретичного аналізу щодо означеної проблеми встановлено, що реалії сьогодення потребують нової генерації фахівців – самосвідомих, здатних до вольового й адекватного реагування на впливи зовнішнього середовища особистостей, які усвідомлюють свою соціальну роль і відповідальність в процесі професіоналізації студентів-психологів;

2) результати емпіричного дослідження доводять, що між рівнями психологічного захисту й акцентуаціями характеру людини існує прямий статистично значущий зв'язок, особливо з такими механізмами, як регресія, заміщення, заперечення. Сильні кореляційні зв'язки були виявлені між психологічним захистом «заперечення» та акцентуацією характеру «гіпертимність», між психологічним захистом «регресія» та акцентуацією характеру «демонстративність», а також між психологічним захистом «заміщення» та шкалами характеру «дистимність» і «циклотимність». Значимі кореляційні зв'язки були отримані між шкалами «застрягання» та «проекція», «екзальтованість» та «регресія», «педантичність» та «заміщення», «тривожність» та «реактивне утворення», «компенсація» та «емотивність», а також між шкалою «проекція» та шкалами «дистимність» та «тривожність»;

3) слід також зазначити відсутність кореляційного зв'язку акцентуацій характеру із такими захисними механізмами, як придушення, компенсація та інтелектуалізація. Також особливої уваги потребують виявлені в ході дослідження високі показники захисних механізмів психіки, що вказують на необхідність побудови та апробації корекційної програми з розвитку професійної самосвідомості студентів-психологів,

яка сприятиме гармонійному розвитку психолога як творчого, професійно діючого фахівця.

Таким чином, отримані в ході дослідження результати є значущими та вказують на необхідність більш поглибленого вивчення окремих освітніх компонентів задля гармонійного розвитку студентів-психологів у процесі їх професіоналізації.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у розробці корекційної програми, спрямованої на розвиток професійної самосвідомості студентів-психологів, яка має реалізовуватись на особистісно орієнтованих засадах. Даний підхід повинен сприяти більш цілеспрямованому розвитку студентів-психологів як творчих, професійно діючих фахівців.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрушко Я.С. Психологічні захисти в структурі професійної ідентичності майбутнього працівника органів внутрішніх справ : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 276 с.
2. Гошовська О. Первинні механізми психологічного захисту та вікова динаміка їх застосування: теоретико-емпіричний ракурс. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. 2012. Т. 24. Ч. 6. С. 112–119.
3. Приходько Ю.О., Юрченко В.І. Психологічний словник-довідник : навчальний посібник : 3-тє вид. Київ : Каравела, 2016. 320 с.
4. Психологу для роботи. Діагностичні методики : збірник / М.В. Лемак, В.Ю. Петрище та ін. Ужгород : Вид-во Олександри Гаркуші, 2011. 616 с.
5. Розуміння та інтерпретація життєвого досвіду як чинник розвитку особистості : монографія / за ред. Н.В. Чепелевої. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 276 с.
6. Скрипченко О.В., Долинська Л.В., Огороднійчук З.В. Загальна психологія : підручник. Київ : Каравела, 2017. 464 с.
7. Харченко С.В. Особливості взаємозв'язків механізмів психологічного захисту та соціального інтелекту в юнацькому віці. Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України. Харків, 2017. С. 218–221.
8. Plutchik R., Kellerman H. Emotions and psychotherapy: A psychoevolutionary perspective. *Theory, research and experience*. Vol. 5 : Emotion, psychopathology and psychotherapy. San Diego, 1990.